

Hisbe: İslam Ekonomisinde Düzenleyici ve Denetleyici Otorite

07 Temmuz 2018’de alındı; 26 Eylül 2018’de kabul edildi.
Araştırma Makalesi

Haşim AKÇA*
Oğuzhan BOZATLI**

Öz

İslam tarihinde önemli bir kurum olan “Hisbe” iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak amacıyla kurulmuştur. Bu prensip, hayatın her alanında olduğu gibi iktisadi hayatta da gözetilmiştir. Devletin piyasa ilişkisini tanımlamada hayati bir konum arz eden Hisbe kurumu, tanzim edici faaliyetleri nedeniyle regülasyon kurumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar regülasyon tarihi bizlere 19.yy işaret etse de regülasyon çok eski çağlardan beri var olmuştur. Tarihsel kökenleri 7.yy’ a dayanan ve 19.yy’ a kadarda hayat bulmuş bir kurum olan Hisbe’nin özellikle ekonomik faaliyetleri perspektifinde piyasa-devlet ilişkisine odaklanılmaktadır. Bu çerçevede bir İslam kurumu olan Hisbe, aynı zamanda İslam dininin iktisadi hayata bakış açısını yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Regülasyon, Piyasa Başarısızlığı, Hisbe, Muhtesip, Narh*

* Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, hakca@yahoo.com, **Orcid Id: 0000-0002-5603-8636**

** Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, oguzhanbozatli@gmail.com, **Orcid Id: 0000-0001-5107-7225**

Hisbe: Regulatory and Supervisory Authority in The Islamic Economy

Received 07 July 2018; accepted 26 September 2018
Original Article

Haşim AKÇA
Oğuzhan BOZATLI

Abstract

An important institution in Islamic history, “Hisbah” was established with the aim of ordering good and avoiding evil. This principle has been observed in economic life, as in all areas of life. Government relations market offering a vital position that Hisbah institutions in identifying, emerges as the institution’s regulation because compensatory activities. Although the history of regulation dates to the 19th century, regulation has existed since ancient times. Based on the 7th century, its historical origins are based on the analysis of the market-state relationship by examining Hisbah, an institution that has survived until the 19th century. Hisbah, an Islamic institution in this framework, also reflects the economic viewpoint of the Islamic religion.

Key Words: Regulation, Market Failure, Hisbah, Muhtasib, Narkh

GİRİŞ

Tarih her zaman ve zeminde farklı şekillerde tezahür eden pazarlara veya modern anlamıyla piyasalara tanıklık etmiştir. İktisat tarihi çalışmaları ise her zaman ve zeminden ziyade Merkantilist öğretisi ve devamında gelişen Fizyokrasi ve Klasik okul ekseninde bir başlangıç çizgisine oturtulmuştur. Bu öğretiler arasında klasik okulun ve iktisat disiplinin kurucusu kabul edilen Adam Smith merkezi bir konum teşkil ederek analiz ve incelemeler de bir mihenk taşı olarak görülmektedir. Sanayi devrimi nasıl ki tarihi ikiye böldü ise iktisat tarihi çalışmaları da literatürde hâkim olan büyük boşluk fikriyatının etkisiyle erken dönemleri ihmal etmiştir. Schumpeter tarafından ortaya atılan büyük boşluk tezi, İslam âlimlerinin iktisadi görüşlerini iktisadi düşünce tarihinde bir nevi yok saymaktadır. Hâlbuki bilimin tedrici olarak ilerleyerek bu noktalara varmasında etkisi olan tarihsel kökenleri analiz ve incelemelere katmamak büyük bir eksikliğin oluşmasına neden olmaktadır. Tam olarak bu noktada vurgulanması gereken şey aslında makalenin amacıyla ilgilidir. Gerek büyük boşluk fikriyatı ile göz ardı edilen İslam düşünürleri gerekse de İslam dininin ekonomik hayata nasıl baktığını ortaya koymak adına Hisbe kurumu bu makalenin bir nevi mihenk taşıdır.

İslam'ın piyasa bakış açısını yansıtan kurumlardan biri olan Hisbe gerek iktisadi gerek içtimai hayatın (dini, adli ve sosyal hayat) neredeyse her alanında faaliyet göstermektedir. Ancak konumuz açısından ise bir kısıtlamaya gidilerek Hisbe'nin iktisadi hayattaki faaliyet ve düzenlemeleri incelenmiştir. Hisbe kurumu incelenmeden önce bir ön hazırlık mahiyetinde olacak şekilde piyasa başarısızlıklarına değinilmiştir. Piyasa başarısızlıkları neticesinde bu başarısızlıkların giderilmesinde Devlete biçilen rollerden birisi olan regülasyona değinilerek analizin altyapısı inşa edilmiştir. Bu girizgâhın ardından Hisbe kurumu tanıtılmış piyasa-regülasyon ilişkisi çerçevesinde iktisadi görüş ve düzenlemelere yer verilmiştir. İncelemeler neticesinde bir regülasyon kurumu olan Hisbe kurumu çerçevesinde piyasa-devlet ilişkisi hakkında sonuca varılarak çalışma neticelendirilmiştir.

1. PİYASA BAŞARISIZLIĞI

“Doğal düzen” veya bunun türevi olan “Görünmez el” tasavvurunun yakıştırıldığı piyasa ekonomisinin her zaman kendini dengeleyecek

dinamiklere sahip olduğu ve başarılı bir şekilde işleyeceği Klasik okul tarafından dile getirilmiştir. Özellikle Adam Smith tarafından ileri sürülen bu anlayış “bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler” ilkesi ile beraber piyasaya devletin müdahil olmaması gerektiğini, devletin minimal bir şekilde ekonomide yer alması gerektiği ileri sürülmüştür¹. Herhangi bir dengesizlik veya kriz anında piyasanın kendi dinamiklerinden kaynaklanan esneklikleriyle bu sorunları gidereceği ve devletin buna müdahale etmemesi gerektiği Klasik iktisatçılar tarafından şiddetle savunulmuştur. Ancak belli bir süre hâkim olan bu düşüncenin 1929 Büyük Buhranı diye nitelendirilen ekonomik krizle beraber doğruluğu ve hâkimiyeti sorgulanmaya başlanmıştır. Bu sorgulamaya en çok Keynes tarafından katkı sunulmuş ve krizin aşılmasında Keynesyen politikaların başarılı olması klasik piyasa tasavvurunu derinden sarsmıştır².

Klasik okulun bazı fikirlerini kabul etmekle beraber bazı eksikliklerini dile getirici yeni bir anlayışla ortaya çıkan Neo-klasik düşüncenin bir katkısı olan Piyasa başarısızlığı³; en genel tanımı ile piyasanın kaynak tahsisi etkinliğinde yetersiz kalmasıdır. Bir diğer ifade ile Pareto optimumun sağlanamamasıdır. Pareto optimum ise bir kişinin durumunun iyileştirilebilmesi ancak başka bir kişinin durumunun kötüleştirilmesi ile mümkün olacağı durumdur⁴. Ancak piyasanın etkin bir şekilde işleyebilmesi için bazı koşulların sağlanması gerekir. Bu koşullar iktisadi karar alıcıların tam bilgiye sahip olması, dışsallıkların olmaması, piyasaya giriş ve çıkış engelini olmaması, faktör ve mal mobilitasının tam olması ve azalan maliyetli üretimin olmaması gibi koşullardır⁵. Nitekim piyasanın bu koşulları her zaman için sağlayamaması piyasa başarısızlıklarına neden olmakla beraber devlet müdahalesinin alt yapısını oluşturmaktadır⁶. Ancak şu da bir gerçektir ki, literatüre devletin başarısızlığı⁷ olarak geçen tez devletin de her zaman için başarılı olamayacağı gerçeğini ortaya koymaktadır.

Sıralanan piyasa başarısızlık türleri iktisatçıların çoğunluğu tarafından kabul görmekle beraber kimi iktisatçılar tarafından farklı

¹ AKTAN, C.C (1995), “Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 28(1), s:4-5.

² DİNLER, Z. (2015), *İktisada Giriş*, Ekin Kitabevi, Bursa, s.42.

³ SAVAŞAN, F. (2015), *Kamu Ekonomisi*, Dora Yayınevi, Bursa, s.14.

⁴ KİRMANOĞLU, H. (2014), *Kamu Ekonomisi Analizi*, Beta Yayıncılık, İstanbul, s.70.

⁵ PINAR, A. (2013), *Kamu Maliyesi ve Maliye Politikası*, Turhan Kitabevi, Ankara, s.11.

⁶ BİLGİLİ, Y. ve Öğretir A.H. (2017), *Maliye*, 4T Yayınevi, İstanbul, s.46.

⁷ AKÇA, H. (2011), “Devlet Müdahalesinin Başarısızlığı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 20(3).

başarısızlık türlerinin varlığı da zikredilmektedir. Ancak genel kabul görmüş olanlarını zikretmek yerinde olacaktır ki, her başarısızlığını piyasaya yüklemek doğru bir yaklaşım değildir. Zira devletin başarısızlığı, kurumsal faktörler, teknoloji ve en önemlisi insan faktörü göz önüne alındığında böyle bir yaklaşım izlememizin daha makul olacağını düşündürmektedir. Piyasanın kaynak tahsisinde başarı sağlamadığı durumlar şöyle sıralanabilir ve özetlenebilir:

Kamusal mallar: Tüketiminde rekabet olmaması, tüketiminden dışlanamama, bir kişinin tüketiminin başkasının faydasını azaltmama, bölünememe, fiyatlanamama gibi nedenlerden dolayı bedavacılık ve talep açıklamama gibi sorunlara neden olan tam kamusal malların piyasa tarafından sunumu gerçekleştirilmemektedir. Adalet, savunma gibi hizmetler bu kapsamda olup sadece devlet tarafından sunumu gerçekleştirilebilmektedir⁸.

Erdemli-Erdemsiz mallar: Erdemli mallara örnek olarak eğitim, sağlık gibi hizmetler, erdemsiz mallara ise alkol, uyuşturucu kullanımı örnek verilebilir. İlk defa R.Musgrave tarafından ortaya atılan erdemli mal kavramı kişilerin rasyonel tercihleriyle alakalıdır⁹. Musgrave'e göre bu noktada devlete düşen görev ortaya çıkan talep çarpıklıklarının düzenlemelerle giderilmesidir¹⁰. Hatta devlet bu tür mallarda gerek bilgi yetersizliği gerekse de gelir düzeyinin yetersizliğinden dolayı talebin yetersizliği veya fazlalığı sonucu ortaya çıkan çarpıklıkları zorlayıcı olarak gidermelidir¹¹.

Dışsallıklar: En genel tanımıyla dışsallık bir ekonomik birimin diğer ekonomik birimlerin faaliyetlerini fiyat dışı yollarla etkilemesidir¹². Pozitif ve negatif dışsallık olarak ikiye ayrılan dışsallıklardan negatif dışsallıkların üzerinde durulması gerekir ki bunlar kaynak israfına yol açarak kaynak tahsisinde etkinliği bozucu etki yapmaktadır¹³.

Doğal Tekeller: Bazı sektörlerde örneğin; telekomünikasyon, altyapı, elektrik, demiryolu gibi faaliyet alanlarında yüksek sabit ve batık maliyetler söz konusudur. Ayrıca ölçüğe göre artan getiri yani üretim hacmi arttıkça birim maliyetlerin azalması söz konusudur.

⁸ Pınar 2013, s. 12.

⁹ Pınar 2013, s. 14.

¹⁰ Bilgili ve Öğretir 2017, s. 47.

¹¹ Kirmanoğlu 2014, s.124.

¹² AKÇA, H. (2007), *Regülasyon Ekonomisi*, Nobel Kitabevi, Adana, s.36.

¹³ Akça, H. (2011), "Devlet Müdahalesinin Başarısızlığı Üzerine Bir Değerlendirme", Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 20(3), s. 181.

Bu nedenlerden dolayı piyasada tek bir firmanın üretim yapması kaynakların israf edilmemesi noktasında önem arz etmektedir¹⁴.

Asimetrik Bilgi: Tam rekabet piyasasının varsayımlarından birisi de alıcı ve satıcıların tam bilgiye sahip olmasıdır. Teorideki bu anlayış uygulamada yansımaları bulamamaktadır. Bilgi simetrik olarak iktisadi ajanlara yansımaya asimetrik bir hal almaktadır. Ahlaki tehlike ve ters seçim¹⁵ gibi çarpıklıklara neden olarak piyasanın aksamasına ve etkin olamamasına neden olmaktadır.

Piyasa Aksaklıkları: Monopol veya Oligopol piyasalarda aşırı kar elde etme güdüsü ile hareket edilmesi sonucunda mal ve hizmet arzında ortaya çıkan kısıtlamalar piyasa aksaklıklarını oluşturmaktadır¹⁶.

Eksik Piyasalar: Asimetrik bilgi piyasa başarısızlığı iken bu durum bir başka piyasa başarısızlığına neden olmaktadır. Alıcıların satıcılar hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması sık görülen bir durum iken satıcıların alıcılar hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması da bazı piyasalarda önem kazanmaktadır. Özellikle sigorta ve bankacılık sektörlerinde ortaya çıkan bu durum hizmet arzını etkileyerek neden olarak piyasa başarısızlığına neden olmaktadır¹⁷.

Ortak mülkiyet: Ortak mallar kamusal mallarla benzer özellikler taşıyan mallar olup örnek olarak mera, ırmak, deniz, avlanma alanları verilebilir. Bölünemez ve faydalanmaktan men edilemez özellikleri nedeni ile bedavacılık güdüsünü tetikleyen bu mallar aşırı kullanımın sonucu “ortakların trajedisi” ile sonuçlanarak¹⁸ kaynakların israfına yol açmaktadır. Bu nedendir ki kaynak tahsisinde etkinliği bozucu etki yapmaktadır.

Gelir dağılımında adalet: Piyasa ekonomisinin gelir dağılımında adaleti sağlama gibi görevi olmamasına¹⁹ rağmen yarattığı eşitsizlikler kimi iktisatçılar tarafından piyasa başarısızlığı olarak görülmekte ve devletin müdahalesini öngörmektedirler.

Piyasa başarısızlıklarına değinildikten sonra piyasa başarısızlıklarını gidermek için kullanılan araçlardan biri olan Regülasyon tarihi ve teorisine değinilecektir.

¹⁴ Akça 2007, s.31-32.

¹⁵ Akça 2007, s.41-44.

¹⁶ Akça 2011, s.181.

¹⁷ Kirmanoğlu 2014, s.114.

¹⁸ Savaşan 2015, s.168.

¹⁹ Akça 2011, s.182.

2. PİYASA BAŞARISIZLIKLARINI GİDERMEK İÇİN REGÜLASYON

Regülasyon konusunda yapılan çalışmalara göre regülasyonun 1887 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde Eyaletlerarası Ticaret Komisyonu'nun kurulması ile başladığı görülmektedir. Ancak regülasyon modern devletlerin doğmasından çok daha önce ortaya çıkmıştır. Eski Hint dönemindeki Brahma yasaları, İbraniler zamanında Tevrat ve Eski Yunanda medeniyetinde yapılan düzenlemeler dikkate alındığında regülasyonun insanlık tarihi kadar kadim olduğu rahatlıkla söylenilebilir²⁰.

İngilizce kökenli bir kelime olan regülasyonun düzenleme, tanzim, nizam, kural gibi anlamları vardır²¹. Anlam sepetine bakıldığında bir müdahaleyi ifade etmektedir. Genel olarak ekonomik ve sosyal regülasyon olarak iki alanda incelenen regülasyona bir üçüncü olarak idari regülasyonda eklenmiştir. İdari regülasyon bazen diğerlerinin içinde incelenirken bazen de bağımsız olarak ayrıca incelenmektedir²².

Regülasyon devletin piyasa başarısızlıklarını gidermek amacıyla kullandığı müdahale araçlarından biridir. Bu nedenledir ki regülasyonun öncelikli amacı piyasa başarısızlıklarının ortadan kaldırılmasıdır. Piyasa başarısızlıklarını oluşturan etkinlik, eşitlik, rekabet ve sosyal konular regülasyonun konusunu oluşturmaktadır. Regülasyon piyasa tarafından sağlanamayan bu koşulların sağlanması için gerekli kuralları, düzenlemeleri ve kısıtlamaları sağlayarak piyasanın kurumsal yönünü güçlendirme ve piyasaya işlerlik kazandırma çabası içerisindedir. Regülasyonun söz konusu olan amaçlara ulaşmak için kullandığı araçlar vardır. Bu araçlardan ilki fiyat kontrolüdür. Fiyat kontrolüne verilebilecek en yaygın örnek taban-tavan fiyat regülasyonudur. Ancak altını çizmek gerekir ki ne amaçla olursa olsun piyasa dışı yollarla belirlenen fiyat, rekabet fiyatının gördüğü işlevi yerine getirmeyecektir. İkinci bir kontrol mekanizması ise miktar kontrolüdür. Sunulacak mal ve hizmetin üretim miktarında düzenleme yapılarak hem firmaların hem de alıcıların üretim ve tüketim kararlarına etki edilir. Üçüncü bir kontrol aracı ise piyasaya giriş-çıkış kontrolüdür. Bazen etkinlik

²⁰ Akça 2007, s.15-16.

²¹ AKDİKMEN 1996, *Langenscheidt's Standart Dictionary of the English and Turkish Languages*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

²² Akça 2007, s.18-22.

açısından piyasaya giriş engellenirken bazen de mal ve hizmetlerin evrenselliği nedeniyle piyasadaki çıkış engellenmektedir. Regülasyonun temelini bu kontroller oluştururken pek uygulama alanı olmayan kalite regülasyonu da söz konusudur. Bu kontrollerle mal ve hizmetlere bir standart getirme gibi bir amaç söz konusu olsa bile Regülasyonun uygulama maliyeti nedeniyle fazla uygulanmamaktadır²³.

Piyasa başarısızlığı ve Regülasyon mefhumları açıklandıktan sonra konumuz açısından bir bağ kurduğumuz Hisbe kurumunun bu mefhumlarla olan ilişkisi bundan sonraki bölümlerin konusunu oluşturacaktır.

3. REGÜLASYON KURUMU OLARAK HİSBE

Tarihsel köken olarak İslam'ın erken dönemlerinde kurulmuş olan bu yapı varlığını 19.yüzyıla kadar korumuştur. İlk tatbik edicisi bizzat hükümet başkanı olarak İslam Peygamberi olup, onun tarafından pazarlara muhtesipler atanmıştır. İslam tarihinde teşkilatçı bir kimliğiyle tanınan Hz. Ömer tarafından teşkilatlanması sağlanan bu kurum, devletin sınırlarının genişlemesi ile paralel olarak faaliyet alanı genişlemiştir. İlk oluşum ve teşkilatlanma sürecini izleyen tarihsel sürecin evriminde hayat bulmuş birçok devlette Hisbe kurumu etkin bir rol almıştır. Bu devletlerden bazıları Emeviler, Abbasiler, Fatimiler, Memlûklüler ve Osmanlılardır^{24 25 26}.

Hisbe kurumunun fikri kökenleri İslam dininin kitabı olan Kuran'ı Kerimdir. İyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak noktasında bir kurumun oluşturulması tavsiyesi üzerine böyle bir kurumun oluşturulması düşünülmüştür. Hisbe kurumunun temel felsefesi iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmaktır.²⁷ İnsanların dünyevi-uhrevi hayattaki çıkarları sadece cemiyet halinde yaşayarak yardımlaşma ve dayanışmalarıyla gerçekleşebilir. Zira insan yaratılışı itibarıyla medenidir denilmektedir ki, bu medeni anlayış gereği insanlar bazen yardımlaşır

²³ Akça 2007, s.22-27.

²⁴ KALLEK, C. (2015), *Sosyal Servet: İslam'da Yönetim-Piyasa İlişkisi*, Klasik Yayınları, İstanbul, s.132-135.

²⁵ KARAMAN, H. (1996), *İslam Işığında Günün Meseleleri*, cilt:2, Yeni Şafak, s.326-327.

²⁶ KAVAKÇI, Y.Z. (1975), *Hisbe Teşkilatı: Bir İslam Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, s.28-35.

²⁷ KUR'AN-I KERİM, *Al-i İmran Suresi* 3/103.

bazen de dayanışma içerisine girerler. Öyle ki bu yardımlaşma yararları elde etmek, dayanışma ise zararları yok etmek içindir. İşte cemiyet hayatında bu yararları elde etme zararları yok etmek için bu iyilikleri emreden kötülüklerden sakındıran bir yasaklayana boyun eğmek zorunluluğu vardır²⁸.

İyiliği emretme, kötülükten sakındırma prensibinin kim tarafından yapılacağı konusu ise farz-ı kifaye-farz-ı ayn²⁹ teorisi tarafından belirlenmiştir. Farz-ı kifaye anlayışına göre Hisbe teşkilatı bu faaliyeti yürüttüğünde başka bir kurumun, grubun veya kişilerin bunu yapmasına gerek kalmadığı, farz-ı ayn anlayışına göre ise hiçbir kurum tarafından ifa edilmeyen bu faaliyetin toplumun her kesimi tarafından yerine getirilmesi bir zorunluluktur. Ancak olası karmaşıklıkların önüne geçme adına bu faaliyetin Devlet teşkilatı olan Hisbe kurumuna ait olduğu ve dolayısıyla farz-ı kifaye olarak değerlendirilmesi uygun görülmüştür³⁰.

Devlet, birçok iktisadi fonksiyonlar görmekte ve bu faaliyetler sırasında çeşitli hedefler tespit etmektedir. Bu fonksiyonlar ve hedefler, hiçbir zaman bağımsız bir iktisadi kimlik taşımamakta, siyasi, dini, askeri, idari veya mali hedef ve düşüncelerle oldukça sıkı bir ilişkisi olup birbirinden ayrılması zor bir karmaşıklık içindedir. Bunun açık göstergesi ise iktisadi alanda kararları alan ve uygulayan bürokrasinin tamamen iktisadi olmayan fonksiyonlara sahip olmasıdır³¹. Din, siyaset, ahlak, aile, cemaat, tarikat ilişkilerinin karmaşık yumağı içinde, sırf iktisadi ilişkileri ayıklamak oldukça zordur. İktisadi ilişki ve olayların, diğer toplumsal ilişkilerin karmaşık yapısından ayrılarak bağımsız bir kimlik kazanması ve o kimliği ile bilimin ve siyasetin konusu haline gelmesi toplumlar için oldukça yeni bir olgudur. Modern zamanlarda, pazar ve parasal ilişkilerin giderek derinleşmesi neticesinde, iktisadi olaylar diğer toplumsal ilişkilerden bağımsız bir kimlik kazanma imkânı bulabilmiştir³². Bu yaklaşımlar manzumesi

²⁸ IBN TEYMİYE. (1989), *Bir İslam Kurumu Olarak Hisbe*, çeviren: Vecdi Akyüz, İnsan Yayınları, İstanbul, s. 24.

²⁹ Farz-ı ayn her müslüman bireyinin yapmakla mükellef olduğu farz iken Farz-ı kifaye, yeteri kadar müslüman tarafından ifa edilen farzın bireyden sorumluluğu kaldırdığı farz türüdür.

³⁰ Ibn Teymiye 1989, s.50.

³¹ GENÇ, M. (2013), *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s.39.

³² Genç 2013, s.40.

sonucudur ki, iktisat biliminin diğer bilimlerden ayrılarak bağımsız bir hal almasından önce iktisadi olaylar içtimai hayatın bir parçası şeklinde değerlendirilmiş, alınan kararlar, tatbik edilen uygulamalar her zaman için hukuk, ahlak, siyaset ve toplum bilimleriyle içi içe geçmiştir. Hisbe kurumu da bu anlayış tarzının bir ürünü olarak oldukça geniş bir alanı temsil etmektedir. Nitekim Hisbe kurumu tarafından yapılan düzenlemeler iktisadi olguları yansıtmakla beraber baskın olan alanlar hukuk ve ahlak olarak karşımıza çıkmaktadır.

Modern anlamda Hisbe'nin hangi devlet organlarına tekabül ettiği meselesi ise kesinlik ifade etmemektedir. Fiyatların ve ihtikârın kontrolü, ölçü-tartı, alım satımdaki hileler, kalpazanlık, dini görevler dikkate alındığında görev alanı oldukça geniş görünmektedir. Bu noktada Hisbe kurumunun kendi dönemine has bir kurum olduğu bugün birden çok bakanlık veya devlet organlarının kalıplarına sığmayacak kadar geniş bir çerçevesinin olduğu gözlemlenmektedir³³.

3.1. Muhtesip ve Görevleri

Hisbe Kurumunun başında muhtesip adlı yönetici bulunmaktadır. Muhtesip olmak için çeşitli şartlar öne sürülmekle beraber bazı şartlarda ihtilafa düşülmüştür. Örneğin hür, adil, dini konularda bilgili, ehliyet ve liyakat sahibi gibi nitelikleri kendinde barındırması gereken muhtesiplik görevinin kadınlar tarafından ifa edilip edilemeyeceği ihtilafıdır. Ancak bu ihtilaf yersiz bir anlama sahiptir. Zira gerek Hz. Muhammed (SAV)* gerekse de Halife Ömer pazara kadın muhtesipler atayarak görevlendirmelerde bulunmuştur. Bu noktada muhtesiplik vazifesinin kadınlar tarafından ifa edilmesinde herhangi bir sakınca olmayıp en üst merciden örnekleri tarihi vesikalarla sabittir^{34 35 36}.

Pazar düzeninin temini, fiyat denetimi, serbest rekabetin temini ve haksız rekabetin önlenmesi, hukuken yasaklanmış malların ticaretinin önlenmesi, ticari yasakların uygulanması, ölçü ve tartı aletlerinin denetimi, temizlik, imar ve iskân, su ve kanalizasyon gibi faaliyetlerin

³³ Kavakçı 1975, s.54-55.

* Bundan sonraki kullanımlarda *Hz. Peygamber* sıfatı kullanılacaktır.

³⁴ HAMİDULLAH, M. (1990), *İslam Peygamberi*, çeviren: Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık, İstanbul, s.959.

³⁵ KAZICI, Z. (2014), *Osmanlı'da Yerel Yönetim*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, s.55.

³⁶ Kavakçı 1975, s.23-24.

denetimi³⁷³⁸ muhtesibin iktisadi faaliyetleri arasında sayılabilir. Şeyzeri Hisbe risalesinde birbirinden farklı meslek kollarını inceleyerek bu piyasalardaki aksaklıklara değinmiştir. Temelde bilgi eksikliği, aldatma, aldatıcı reklam, ölçü-tartı ve sağlık gibi alanlardaki aksaklıkların muhtesip tarafından giderilmesi gerektiğini dile getirmiştir³⁹. Bunların dışında ahlaki görev alanları da söz konusudur.

Bir takım hukuksal görevleri de olan Muhtesip, kadı gibi insan hakları konusunda yapılan dava başvurularını kabul etme yetkisi olsa dahi haddi gerektirecek suçlar hakkında karar veremez. Muhtesibin yetkisi ölçü tartı kontrolü, iktisadi işlemlerdeki hile ve aldatmalar, ifa edilmeyen borçlar, komşuluk hakkı ihlalleri, işçi-işveren anlaşmazlıkları vb. sorunları çözmekle sınırlıdır⁴⁰. Muhtesibin bürokrasiyi ortadan kaldırıcı ve işlem maliyetlerini düşürücü etkisi bugün bile oldukça önem arz etmektedir. Bir nevi özel ticaret mahkemesi gibi görev yapan Hisbe Kurumu, hukuk ve iktisadın iç içe olduğu özel bir kurum niteliğindedir.

Allah, inançsız da olsa adil devlete yardım eder, inanan da olsa, zalim devlete yardım etmez sözünü aktaran İbn Teymiye' nin adalet vurgusu dikkate değerdir. Devletin dolayısıyla Hisbe kurumunun adaleti gözetmesi aşırılıklardan kaçınması oldukça önemlidir. Ayrıca halkın işlerini yürütmek için ehliyet ve liyakat sahibi yöneticilerin iş başında olmasını ve adaletle hüküm vermeleri gerektiğine dair İslam peygamberinden sözler nakleden İbn Teymiye kişilerin görevlendirilmesi noktasında esnek ve pragmatik bir tutumdadır. Görev verilecek kişi samimi olduğu herkesçe kabul görmüş bir dindar ve aynı zamanda liyakatsiz biri ise onun yerine örnek olmayan bir dindar ancak işinin ehli, liyakat sahibi birinin Muhtesip olması gerektiğini dile getirmiştir⁴¹.

³⁷ HİZMETLİ, M. (2011), *Endülü's'te Hisbe Teşkilatı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, s.10-16.

³⁸ Kallek 2015, s.74-79.

³⁹ ŞEYZERİ, A. (1993), *İslam Devletinde Hisbe Teşkilatı*, Çeviren: Abdullah Tunca, Marifet Yayınları, İstanbul, s.14-18.

⁴⁰ ALKIŞ, A. (2011), "Tüketicinin Korunması Açısından Hisbe Teşkilatı ile 4077 Sayılı Tüketici Kanunundaki Kurum ve Kuruluşların Karşılaştırılması", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 17, s. 142-143.

⁴¹ SİVRİOĞLU, U.T. (2013), "İbn Teymiyye'nin Siyaset, Hukuk ve İktisat Teorisi", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 20, s.93.

⁴² İbn Teymiye 1989, s.25-28.

Ehliyet ve liyakat esas olup dürüstlük de bununla beraber muhtesipte bulunması gereken vasıflardan biridir. Nitekim bu vasıfların yitirilmesi sonucu 15. yüzyılın sonunda Bursalı ipek üreticileri halktan gelen yoğun talebin baskısıyla düzenlemeleri yok sayarak ucuz ve kalitesiz kumaşlar üretmişler ve Muhtesibi de rüşvetle satın almışlardır⁴³. Muhtesibin insanların malını almaktan, hileden ve pazar halkından hediye kabul etmekten sakınması gerekir ki, hediye rüşvettir. Muhtesip eğer hizmetçi ve yardımcısının hediye aldığını öğrenirse derhal hediyeleri geri vermeyi emreder⁴⁴.

Hız. Peygamber ve onun tarafından görevlendirilen zekât memurunun, tarihi vesikalara geçen dikkat çekici ifadeleri bu konu hakkında oldukça aydınlatıcıdır. Zekât memurunun tahsil ettiği zekâtları teslim ederken bu da bana hediye edildi demesi üzerine Hız. Peygamber tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Zekât memuruna hitaben evde ailesiyle beraber otursaydı da hediye verilip verilmeyeceğini bekleydi denilmiştir. Bu hadisede iki nedenden dolayı itiraz ve eleştiri söz konusudur; İlk olarak hediye alınması sonucu zekât tahsilâtının azalması ve azalan tahsilâtın bir kısmının zekât memuruna hediye olarak verilmesi, ikincisi ise zekât memurunun devlet görevlisi olması sebebiyle bu statüden istifade ederek hediye sahibi olmasıdır. Buna benzer şekilde ticaret ile uğraşan devlet görevlilerinin malları müsadere edilmiştir ki, buna neden olarak devlet görevlisi statüsünün kullanılarak zenginleşmenin sağlandığının gözlemlenmesidir⁴⁵.

3.2. İslam'da Devlet'in Piyasaya Bakış Açısı

İslam iktisat sisteminde asıl olan devletin serbest rekabet şartlarında işleyen bir mal piyasasına müdahil olmamasıdır. Ancak hâkim iktisadi güçlerin spekülâtif faaliyetlerle piyasalara suni müdahalelerde bulunmalarına da izin vermemektedir. İlk dönem uygulamaları da bunu göstermektedir. Yöneticilerin piyasaları yakından takip ettikleri ve olası krizleri önleme adına çeşitli tedbirler aldıkları da görülmektedir⁴⁶.

⁴³ İNALCIK, H. (2000), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt 1*, çeviren: Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul, s.90.

⁴⁴ Şeyzeri 1993, s.38.

⁴⁵ Kallek 2015, s.63-70.

⁴⁶ Kallek 2015, s.102.

Sanayi devrimi öncesi toplumlarda temel problemlerden biri kıtlıktır. İslam iktisat felsefesinin temel ilkelerinden biri de bu nedenle tedarikçiliktir. Tedarikçilik ilkesi, her kesimin kıtlığa düşmeden hayatını idame ettirebilmesidir. Bu sağlanırken halkın adalet içinde refahı düşünülür. Ancak şu da eklenmelidir ki, bu siyasetin gereği olarak değil dinin emri olarak yapılır. Zira İslam' a göre halk, yöneticilere Allah'ın bir emanetidir. Her ne kadar bu anlayışın şekillenmesinde politik kaygılarda önemli bir yer tutsa da İslam yöneticileri bu konuya oldukça önem verdikleri gözlemlenmektedir⁴⁷ ⁴⁸. Piyasaya tedarikçi nedenlerle müdahale edilmesi hukuksal olarak uygun görülmüştür. Fiyatların piyasada oluşması buna mümkün merteye müdahale edilmemesi anlayışı bizlere her ne kadar serbest piyasa ekonomisi anlayışını çağrıştırıyor olsa da mutlak manada piyasa serbestliği söz konusu değildir. Tekelci eğilimler, karaborsacılık, kıtlık, aşırı fiyat dalgalanmaları, aşırı kâr, hile ve aldatma, bilgi eksikliği, arz-talep dengesizliği gibi eksikler veya sorunlar devlet tarafından kırmızı çizgiler olarak kabul edilmiştir. Devlet bu sorunların giderilmesinde hukuki olarak görevli sayılmıştır. Hukuksal bir zeminde etkileşim içinde olan devlet-piyasa ilişkisi keyfi ve popülist uygulamaların önüne geçerek istikrarlı bir dengeyi oluşturmada önem arz etmiştir.

Hukuki güvence altında olan iktisadi hayatın istikrarlı işleyişi bugün olduğu gibi dün de önem arz etmektedir. Bundan dolayı tedarikçi nedenler yanında gelenekselci anlayışta benimsenmiştir. Gelenekçilik, sosyal ve iktisadi ilişkilerde tedricen oluşan dengeleri, eğilimleri mümkün merteye koruma ve değişme eğilimlerinin önüne geçme ve herhangi bir değişim ortaya çıktığı takdirde, tekrar eski dengeye dönmek üzere değişimi ortadan kaldıracı iradenin hâkim olmasıdır⁴⁹. Zira bu iki anlayış birbirinin tamamlayıcı parçası olma niteliğindedir. İlk dönem uygulamaları ilerleyen dönemlerde de Hisbe kurumu için yol gösterici olmuştur. Piyasalara bakış bu noktada şekillenerek piyasa-devlet anlayışında bir geleneğin yerleşmesine neden olmuştur. Doğaldır ki bu gelenekselci anlayışın ardında din faktörü oldukça baskındır. İşte tam bu noktada Hisbe kurumunun geleneksel bir anlayışın ürünü olduğunu ve bu geleneksel anlayışı her zaman muhafaza etmeye çalıştığını söylemek yerinde olacaktır.

⁴⁷ Genç 2013, s.76.

⁴⁸ İnalçık 2000, s.84.

⁴⁹ Genç 2013, s.44.

İslam hukukçuları iktisadi mallar arasında temel ihtiyaç maddeleri ile lüks mallar şeklinde ikili bir ayrıma gitmişlerdir. İktisadi hayatta tüccarlar tarafından temin edilen lüks mallara devletin müdahalesi söz konusu olmaz iken temel ihtiyaç maddelerine İslam hukukçularının dünya görüşleri çerçevesinde müdahale⁵⁰ Hisbe kurumu aracılığı ile gerçekleştirilerek kontrol sağlanmaya çalışılmıştır. Bu düşünceler tedarikçilik gibi klasik kamu yararı anlayışlı iktisat politikalarını doğurmuştur ki tedarikçilik ve buna paralellik arz eden gelenekselcilik gibi ilkelerin başka dönemlerde ve devletlerde benimsenenlerle benzerlik göstermesi şaşırtıcı olmamalıdır. Nitekim Tabakoğlu'na göre Osmanlı devletinin iktisadi anlayışı İslam'ın temel normlarından teşekkül etmektedir^{51 52 53}. Bu nedenledir ki Osmanlı devletinin iktisadi prensip ve uygulamaları İslam iktisadi siyaseti içerisinde değerlendirilmelidir. Ayrıca şu da eklenmelidir ki Osmanlı Devleti tikel bir olgudur. Osmanlı'yı tanımlarken belirtilen ilkelerin her biri diğer devletlerde de bulunabilir. Tedarikçilik, gelenekçilik ve maliyecilik olarak tespit edilen bu ilkeler, Osmanlı ekonomisinin matematiksel ifade ile koordinat sistemidir. Bu ilkeler tekil olarak veya kısmen başka ülkelerde ve çağlarda, değişik zaman ve zeminlerde bulunabilir. Osmanlı bu ilkelerin ne mucidi ne de tek uygulayıcısıdır⁵⁴. Son olarak belirtmelidir ki Osmanlı devleti iktisadi hayata sık ve yoğun müdahaleler yaparak amaç-araç çatışmasında hedefleri tercih ederek araçların kullanımı (narh, ihtisap) konusunda diğer İslam devletlerinden oldukça farklılaşmaktadır^{55 56}.

3.3. Hisbe ve Kurumsal Düzenlemeler

Regülasyon kurumları piyasada çeşitli düzenlemeler yaparak rekabete işlerlik kazandırmaya ve piyasaların aksaklıklarını gidermeye

⁵⁰ İNALCIK, H. (1969), "Capital Formation in the Ottoman Empire", *The Journal of Economic History*, Vol 29, s.98.

⁵¹ TABAKOĞLU, A. (2005), İslam İktisadı, Toplu Makaleler 2, Kitabevi Yayınları, İstanbul, s.31.

⁵² Tabakoğlu 2005, s.244-245.

⁵³ TABAKOĞLU, A. (2013), İslam İktisadına Giriş, Dergâh Yayınları, İstanbul, s.180.

⁵⁴ Genç 2013, s.76.

⁵⁵ PAMUK, Ş. (2016), *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, editör: Ali Berktaç, 6.Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s.9.

⁵⁶ Pamuk 2016, s.22-23.

çalışmaktadır. Hisbe kurumu da regülasyon kurumu olma niteliğinden dolayı piyasalarda tanzim edici faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu düzenleyici faaliyetler; pazarların düzeninin sağlanması, asimetrik bilginin engellenmesi, piyasa eksikliklerinin giderilmesi, narh ve rekabet hukukunun tesis edilmesine yönelik uygulamalardır^{57 58}. Düzenleyici faaliyetlere ek olarak dış ticaret politikası da vardır ki bu politika da mal arzını ve rekabeti arttırmaya yöneliktir.

3.3.1. Pazar Düzeni ve Asimetrik Bilgi

Pazarda ticari faaliyetler, yapılan işin niteliğine göre tasnif edilerek benzer nitelikteki tüccarların belirli çarşılarında toplanması muhtesibin göreviydi. Bununla beraber negatif dışsallık yaratacak kirletici ve pis kokulu ticari faaliyetlerin dış bölgelerde faaliyet göstermesinin düzenlenmesi de muhtesibin görevleri arasındadır^{59 60}. Bu düzenlemelerin ardında yatan fikri koordinat sistemi şunlarla açıklanabilir:

- İlk olarak aynı muhitte yapılan benzer ticari faaliyetler piyasa ekonomisinin doğası gereği rekabeti beraberinde getirecektir. Dolayısıyla böyle bir düzenleme piyasaya işlerlik kazandırma ve tam rekabete yaklaştırma adına devlet eliyle yapılan kurumsal bir düzenlemedir. Aynı zamanda devletin piyasa anlayışına da ışık tutan bu yaklaşım informel bağlamda dönemin pazar kültürünü de yansıtmaktadır.
- İkinci bir husus ise benzer ticari faaliyetlerin (örneğin kasapların) pazarda bir arada bulunması alıcıların ürünler hakkında bilgiye ulaşmasını kolaylaştırarak bir nevi piyasa başarısızlığına neden olan asimetrik bilgi sorununun giderilmesini sağlamıştır. Genel olarak piyasada hukuksal ve ticari muamelelerde bilgi setine oldukça önem verilmiş olduğu gözlemlenmekte ve düzenlemelerde temel ilke olarak belirsizlik ve asimetrik bilginin önüne geçilmek istenmektedir.

⁵⁷ AKÇA, H. ve BOZATLI, O. (2017), *Ibn Haldun Perspektifinden Devlet, Regülasyon ve Kamu Ekonomisi, Sosyo Ekonomik Stratejiler V, Türk Dünyası Araştırmaları*, Editörler: Yılmaz Yeşil, Şaban Ertekin, Volkan Yurdadoğ ve Sinan Demirtürk, IJOPEC Publication, s.18.

⁵⁸ EFE, A. (2018), "İslam Ekonomisinde Üretim Faktörleri ve Fiyatlandırma Sistemi", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (13), s.214.

⁵⁹ Hizmetli 2011, s.104.

⁶⁰ Şeyzeri 1993, s.39-40.

- Üçüncü bir yaklaşım olarak regülasyon yapacak kurum olan Hisbe'nin işlem ve bilgi maliyetlerini düşürerek teorik olarak tasarlanan regülasyonların uygulamadaki zorluklarının (maliyet, bilgi asimetrisi, etkinlik) minimize edilmesini sağlamasıdır. Zira pazardaki ticari faaliyet kollarından “emin” ve “arif” adında, faaliyet kolları dışında ise Hisbe konularında uzmanlaşmış “müfti's suk” adında yardımcılar muhtesip tarafından tayin edilebilmektedir. Bu yardımcılar aracılığıyla piyasanın nabzı ölçülebilmekte, bunlar aracılığıyla işlem maliyetlerine gerek kalmaksızın kontrol sağlanabilmekte ve son olarak bilgi seti oluşturularak regülasyona işlerlik kazandırılmaktadır⁶¹.
- Dördüncü ve son yaklaşım olarak piyasada mülkiyet haklarına hukuki güvence sağlanmıştır. Ayrıca bu hakkın kullanımı esnasında başka maliklerin ve kamunun mülkiyet haklarına tecavüz edilmesi engellenmek istenmiştir. Bu bağlamda negatif dışsallık yaratabilecek faaliyetler yürüten işletmelere ayrı bir pazar tahsis edilerek bu sorun giderilmek istenmiştir.

Genel olarak bakıldığında tüm düzenlemeler kurumsal faktörlerle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bunun ardında yatan neden ise İslam dininin piyasaya olan bakışından kaynaklanmakta olup piyasanın yetersizliklerinin giderilmesine ve işlerlik kazanmasına dayanır. Ayrıca dini tebliğ eden elçinin de tüccar olarak çeşitli ticari faaliyetlerde bulunması ve bu faaliyetler esnasında o dönemin çeşitli panayırlarında, pazarlarında ve ticaret merkezlerinde gözlemlenmeler de bulunarak bilgi sahibi olması böyle bir bakış açısının oluşmasında büyük bir etkendir⁶².

Geleneksel ekonomi açısından bakıldığında bilgi kamusal malıdır ve bilgi, bir piyasa yetersizliği olarak diğer kamu mallarında olduğu gibi yetersiz sunulmaktadır. Bu nedenle standartlar konusunda devletin bilgi eksikliğini giderme görevi basit olarak tüketicinin korunması noktasından çok öteye geçer⁶³. Çoğu zaman müşterinin bilgisizliğinden yararlanılarak⁶⁴ hile, aldatma, haksızlık ve aksaklıklara neden olan asimetrik bilgi, Hisbe kurumunun temel görevleri arasındadır ve bu görev alanı tarihsel mecrada yaşanan hadise ve tecrübelerle

⁶¹ Şeyzeri 1993, s. 40.

⁶² Hamidullah 1990, s.957.

⁶³ KALLEK, C. (2008), “İslâm'da Pazar Ahlâkı ve Yahyâ b. Ömer el-Kinânî”, İş Ahlakı Dergisi, 1(1), s.16.

⁶⁴ Şeyzeri 1993, s.65.

temellendirilmiştir. Bu hadiseler ve düzenlemeler ayrı başlıklar altında şöyle sıralanabilir;

- Satılacak hayvanın sütünü memelerinde bırakarak verimi yüksekmiş gibi gösterilmesini yasaklayan Hz. Peygamber, böyle durumlarla karşılaşan alıcıyı satışı kabul etmek ya da feshetmek konusunda serbest bırakmıştır. (muhayyerlik hakkı) Satılacak süte su karıştırılmamasını yasaklaması da bu noktada benzerlik göstermektedir⁶⁵.
- Hz. Peygamber bir gün çarşıda dolaşırken bir buğday satıcısına uğrayıp yağmurdan ıslanmış buğday ile kuru buğdayı birbirine karıştırarak satan satıcıyı uyararak yaş ve kuru olanın ayrı olarak satılmasını, alıcıların aldatılmamasını bildirmiştir. Bu örnekten hareketle Ibn Teymiye satıcıların kusurları gizlememesi gerektiğini ve alıcıları bilgilendirmesi gerektiğini dile getirmiştir⁶⁶. Kalite-fiyat ilişkisi gereği kalite arttıkça fiyat da artacak ya da tam tersi olacaktır. Kötü mal iyi mal ile karıştırılarak pahalıya satılırsa hileli fiyat artırımına gidilerek tüketici aldatılmış, rakip üreticilere karşı haksız bir rekabet gerçekleşmiş olacaktır⁶⁷.
- Ibn Teymiye bazı pazar eksiklikleri bahsinde Hz. Peygamberden naklettiği bir olayı zikrederek pazar dışında satışın yasak olması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca satış yapılsa bile satıcının piyasaya gelip fiyatları öğrenince satış akdini bozma veya kabul etme hakkı, (muhayyerlik hakkı) her zaman için hukuki olarak teminat altına alınmıştır. Böyle bir olayın gerçekleşmesinin insanlara zarar vereceğini düşünen Hz. Peygamber, tekelleşme ve fiyat artışlarının önüne geçilmesi adına iktisadi ve hukuki bir prensip olarak bu yasaklamayı uygun bulmuştur. Zira o dönemde şehre(pazara), şehir dışından ürün getiren tüccar ya da köylülerin pazar fiyatları hakkında bilgi sahibi olmadığından şehirli tüccar tarafından aldatılması söz konusuydu. Bu bilgi asimetrisi de pazarda eksiklere neden olmakta güncel anlamda piyasanın başarısız olmasına neden olmaktadır⁶⁸.
- İstirsal, İslam hukuk sisteminde satım ve kira gibi ivazlı akitlere taraf olanlardan birinin sözleşme konusu mal veya hizmetin bedeli hakkındaki bilgisizliğini ve güvenini açıklayarak karşı taraftan piyasa

⁶⁵ Kallek 2015, s.152.

⁶⁶ İbn Teymiye 1989, s.38-39.

⁶⁷ Kallek 2015, s.152.

⁶⁸ İbn Teymiye 1989, s.42-43.

fiyatı üzerinden işlem yapmasını istemesidir⁶⁹. Günümüzde avukat, doktor, sigortacı, bankacı gibi kendilerine güvenilerek iş yapılanlar kişisel kazancını arttırma adına müşterileri zarara uğratabilmektedirler⁷⁰. İşte bu noktada bazı ulema mustersilin aldatılmaması için gerekli tedbirlerin alınmasının Hisbe kurumunun görev alanında olduğunu belirtmiştir⁷¹.

3.3.2. Piyasa Eksiklikleri

Temel mal ve hizmetlerin kıtlığı, üretim yetersizliği veya hiç üretim yapılmaması, karaborsacılık gibi arzı daraltacak ve fiyatların artmasına neden olacak durumların önüne geçilmesi amacıyla bazı hukuksal tedbirler söz konusudur. Bunlar bazı mesleklerin Hisbe kurumu tarafından cebren ama adilane bir yaklaşımla ifa edilmesinin sağlanması, arz güvenliğini sağlayarak suni piyasa oluşumlarını önlemeye yönelik düzenlemelerdir.

Temel ihtiyaçların garantisi hususunda bazı mesleklerin zorunlu olarak icra edilmesi gerektiğini dile getiren Ibn Teymiye, gıda, giyim ve barınma ihtiyaçlarının zaruri olduğunu dile getirmiştir. Nitekim piyasada bunları talep edecektir. Bu mesleklerin icra edilmesi ve üretim yapması zorunludur. Ülke içinde üretilmezse dışarıdan ithal edilmesi yoluna gidilebileceğini örneklemiştir. İnsanların bunlara ihtiyacı neticesinde devletin görevi bu mesleklerin icrasını cebren de olsa piyasa fiyatlarından aşağı olmamak kaydıyla zorlamaktır. Benzer bir anlayış tam kamusal mallar olan silah, köprü vb. gibilerinde de geçerlidir. Böylece hem halkın ve devletin iâşesi sağlanmış hem de üreticiler mağdur edilmemiş olur. Zira muamelelerin temeli adalettir⁷². Ziraat, esnafılık ve ticarete tedarikçilik ilkesinden kaynaklanan düzenlemelerin amacı üretim-tüketim dengesinin sağlanmasıdır. Dengenin bozulması halinde bunalım tehlikesi vardır ki asıl tehlike kıtlığın ta kendisidir. Arz tarafında küçük bir düşme ile talepte küçük bir artış, var olan ulaşım imkânları nedeniyle anında kıtlığa dönüşebilir. Bu nedenle gerek arz tarafına gerekse de talep tarafındaki değişme eğilimleri Hisbe kurumunun arzı arttırıcı politikalarıyla kontrol altında tutulmuştur⁷³.

⁶⁹ KALLEK, C. (2001), "İstirsâl" *Diyanet İslam Ansiklopedisi* Cilt 23, s.375.

⁷⁰ Kallek 2008, s.23 (Zinbarg, 1999: 71-72 den aktarılmıştır).

⁷¹ Kallek 2008, s.23.

⁷² Ibn Teymiye 1989, s.49-53

⁷³ Genç 2013, s.44

3.3.3. Narh

Temel ihtiyaçları karşılayan mal ve hizmetlerin fiyatlarına kamu yararı gereği doğrudan müdahale edilerek belirli sınırları aşmasının önüne geçilmesi amacıyla devlet tarafından resmi tavan fiyat belirlenmesine tikel anlamda narh denir. Geniş anlamda narh ise asgari ve sabit fiyatları da kapsamaktadır⁷⁴.

İslam'ın erken dönemlerinde fiyatların yükselmesi sonucu Hz. Peygambere, fiyatların sınırlandırılması ya da fiyat belirlenmesi (narh) noktasında talepler olduysa da o, fiyatlara narh koymaya yanaşmamıştır. Bilindiği gibi sahibi piyasaya malı arz edip, insanlar bu mala aşırı talep duyduklarında narh konmaz⁷⁵. Özellikle narh ile ilgili kaidenin koyulduğu dönemde Medine, temel ihtiyaç maddeleri açısından dışa bağımlıydı. Bu durumun belli bir süre devam ettiği de bilinmektedir⁷⁶. Ibn Teymiye, fiyatların mal arzının azlığı ya da nüfusun artması ya da başka nedenlerle (coğrafi koşullar, kıtlık, kar hırsı) artan talep sonucu arttığını dile getirmiştir^{77 78 79}. Ibn Teymiye'nin bu konu hakkında tespitleri de doğru olup savaş, zekât, nüfus gibi faktörler bu durumun oluşmasında belirleyicidir^{80 81}. Ibn Teymiye'ye paralel bir şekilde Ibn Haldun da fiyatların oluşumunda arz ve talebi etkileyen faktörleri dikkate alan bir diğer İslam düşünürüdür⁸². Bir diğer paralellik ise Ibn Teymiye ve Ibn Haldun'un fiyatların oluşumunu sadece iktisadi açıdan değil politik, sosyal ve demografik olarak tahlil ederek analizini sosyolojik bir pencereden de sunmalarındır⁸³.

⁷⁴ KALLEK, C. (2006), "Narh Konusuna Yeniden Bakış", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı 7, s.258.

⁷⁵ Ibn Teymiye 1989, s.69.

⁷⁶ Kallek 2015, s.102-103.

⁷⁷ Ibn Teymiye 1989, s.45-46.

⁷⁸ ISLAHÎ, A.A. (1988), *Economic Concepts of Ibn Taimiyah*, The Islamic Foundation, Leicester:U.K., s.52.

⁷⁹ GHAZANFAR, S.M. (2015), Orta Çağ İslam İktisat Düşüncesi, "Büyük Kayıp Halka'nın Telafisi" çeviren: M. S. Akgönül, Klasik Yayınları, İstanbul, s.96-100.

⁸⁰ Kallek 2015, s.115-118.

⁸¹ SUDİARTİ, S. (2017), "Market Mechanism As Price Determinant (Analysis Thinking of Ibnu Taimiyah)", *Journal of Humanities and Social Science*, 22(5).

⁸² İBN HALDUN (2016), *Mukaddime*, çeviren: Süleyman Uludağ, 12.Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, s.

⁸³ İslahi 1988, s.246.

Hanefi ulemanın fiyatlara müdahale edilmemesi görüşünün aksine Ibn Teymiyye dikkatli bir analize tabi tuttuğu narh hadisinin mutlak olmayıp özel hüküm ifade ettiğini açıkça belirtmek suretiyle bazı durumlarda fiyatların sınırlandırılmasının mümkün olacağını belirtmiştir⁸⁴. Dönemin tikel koşullarını göz önünde bulunduran Ibn Teymiyye' ye göre fiyat belirlemek mutlak olarak yasak olmayıp ya emsal bedel (piyasa fiyatı) ya da maliyetine satış (tevliye) şeklinde olabilir⁸⁵.

Arz-talep koşulları neticesinde şekillenen fiyatlara müdahale edilmemesine karşın satıcıların, insanların ihtiyaç duymasına rağmen normalin çok üstünde fiyata satmaları halinde malların emsal değerlerle satılması gerekir. İnsanların gıda ve diğer maddeleri yalnızca belirli bir grup tarafından kontrol edilip satılması da muhakkak engellenmelidir⁸⁶. Aynı faaliyet kollarındaki tüccarların müşterek hareket ederek tek fiyattan satış yapmalarına engel olunması gerekir⁸⁷. İşte tam bu noktada narh uygulamanın gerekliliği ortaya konulmakla beraber piyasa (emsal) fiyatlarının esas alınması gerektiği, ne satıcılara ne de alıcılara zulüm edilmemesi gerektiği benimsenmiştir^{88 89}. Nitekim İslam ticaret hukuku kâr oranlarını mutlak anlamda sınırlandırma getirmemiş, genellikle serbest rekabet şartları çerçevesinde oluşan fiyatları adil görmüştür. Doğal dokusuna müdahale edilen fiyat sistemi, zarar, iflas, karaborsacılık, piyasadan çekilmeleri tetikleyerek ekonominin dengesini bozabilir⁹⁰.

Anlaşıldığı üzere tedarikçi kamu yararı anlayışı burada da gözlemlenmektedir. Fiyatlara normal şartlar altında müdahale edilmemesi gerektiğini ancak bunun bir sınırı olarak zaruri ihtiyaç maddelerinin insanlarca temin edilmesi yani iâşe ilkesinin olduğu söylenebilir. Bununla beraber teknelci eğilimlerin piyasa fiyatlarını yükselterek aşırı kâr elde etmesi sonucu piyasanın tabii dengesiyle oynamalarına müsaade edilmemiştir.

Genel kaide alışverişlerde karşılıklı rıza yönündeki hükümlerdir; zira satıcı ve alıcının serbest iradesine zıt düşen narh, karşılıklı rızayı

⁸⁴ Kallek 2015, s.124.

⁸⁵ Ibn Teymiyye 1989, s.74.

⁸⁶ Ibn Teymiyye 1989, s.46-47.

⁸⁷ Şeyzeri 1993, s.63.

⁸⁸ Ibn Teymiyye 1989, s.46-47.

⁸⁹ Ghazanfar 2015, s.100-101.

⁹⁰ Kallek 2006, s.258-259.

zedeleyici niteliktedir. Bununla beraber İslam hukuku özel mülkiyeti kabul ederek malike tasarruf özgürlüğü tanıır; oysaki narh özel mülkte kısıtlama niteliği taşıır. Narhın bu kısıtlayıcı özelliği sadece zorunlu mal ve hizmetler için uygun görülmüştür. Ayrıca sadece zorunlu mal ve hizmetler için uygun görülen zaruri narh uygulamasının hukuki çerçevesi şöyle sıralanabilir⁹¹;

- Mal veya hizmetlerin kamuya zarar verecek kadar fiyatlarının artması
- Fiyat artışlarının üretici veya satıcıların spekülâtif hareketlerinin sonucu olması
- Zaruri mal veya hizmetlere insanların ihtiyaç duyması
- Devletin kamu yararını zorunlu narhtan başka bir araçla sağlayamaması veya alternatif tüm araçların kullanılması sonucu narha olan ihtiyaç
- Narh sonucu arzın kısılmayacak olması
- Piyasa ve uzmanlar arasından seçilecek adaletli kişilerle fikir alışverişi yapılması
- Ürünlerde kalite, hizmette uzmanlık farklılıklarının dikkate alınması
- Zarara zararlı mukabele yoktur ilkesinin gereği gerek alıcı gerek satıcıların yararı gözetilerek kabul edilebilir bir kar payının tarafların rızası ile belirlenmesi
- Narh işleminin uygulayacak yetkililerin adalet sıfatını taşıması

Hülasa denilebilir ki narhın sınırları çizilerek mali-iktisadi-hukuki kural ve kurullarla Hisbe'nin keyfi uygulamalarına fırsat verilmemek hedeflenmiştir. Sadece temel mal ve hizmetler konusunda ruhsat verilen narhın, kontrolden çıkarak sürekli uygulanmasına müsaade edilmemiştir. Bu noktada mülkiyete saygı esas olmakla beraber insanın yaşama hakkı da göz ardı edilmemiştir. Zira “zarûriyyât-ı hamse”⁹² olarak bilinen İslam Hukukunun beş temel gayesinden hayat, nesil, akıl, mal ve din olarak bilinen kavramlardan ikisi olan can ve mal güvenliği noktasındaki olası çatışmalarda denge gözetilmiştir. Narh uygulamalarında denge ve adalet kurularak üreticiyi teşvik edici, alıcının da üründen mahrum kalmasını engelleyici piyasa aksamalarına engel olunmak istenmiştir.

Gabn-ı fahiş denilen piyasanın çok üstündeki fiyatla satışlara belli bir sınırlamadan ziyade belli bir fiyat aralığında dalgalanması yani tavan fiyat uygulaması söz konusudur. Tavan fiyat uygulanmasında

⁹¹ Kallek 2006, s.258-263.

⁹² BOYNUKALIN 2003, “Makasidü’ş-Şeria”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 27, s.425.

yönetici piyasanın ileri gelenlerini toplamalıdır. Satıcılara, ne kadara mal edildiği, ne kadara satıldığı, ne kadar kâr sağlandığı gibi sorular sorularak bilgi toplanır. Onlar makul bir kâr aralığına kadar gönüllü olarak ikna edilmeye çalışılır, narha zorlanamazlar. Bu yolla satıcıların ayakta kalabileceği ve insanlara zarar vermeyecek bir kâr aralığı belirlenir. Aksi takdirde üreticinin veya satıcının kâr sağlayamayacağı bir fiyatın belirlenmesi fiyat istikrarını bozucu etki yaratacak, temel gıda maddelerinin saklanması ve insanları önü alınamayacak zararlara sokacaktır⁹³.

3.3.4. Rekabetin Ortamının Tesisi ve Standartları

İnsan benzer şeyleri başkasının yaptığını görünce rekabet duygusu ile içinde yarışma dürtüsü doğar. Bu, övülecek ve güzel bir duygudur⁹⁴. Ancak rekabetinde sınırları olup yıkıcı ve haksız rekabet yerine yapıcı ve hukuka uygun rekabetin tesisine önem verilmelidir. Rekabet hakkının ihlali nedeniyle başkasına zarar vermek şeklinde tanımlanabilen haksız rekabet, İslam hukuk sisteminde, Hisbe teşkilatının mevcudiyet ve meşruiyet temelini oluşturmaktadır. Haksız rekabete neden olan eylemler ise karaborsacılık, malı teslim almadan satış, kalite bozukluğu, ölçü ve tartı hileleri, aldatıcı reklam gibi hususlardır^{95 96}.

Karaborsacılık: Karaborsacıyı, insanların ihtiyaç duyduğu malları satın almaya yönelen, malı piyasaya sürmeyen ve fiyatı yükseltmeyi düşünen kimse olarak tanımlayan İbn Teymiye, bunların zaruri ihtiyaç maddeleri olması durumunda devletin bu malları emsal değerle satmaya zorlaması gerektiğini söylemektedir⁹⁷. Benzer şekilde Şeyzeri de Muhtesip tarafından ihtikâr yapan, insanların ihtiyaç duyduğu malı satın alıp tekrar piyasaya sürmeyip de fiyatların yükselmesini bekleyenler tespit edilirse, “bunu yapana cebren malı sattırılır”⁹⁸ demektedir. Burada arz-talep mekanizmasının işleyişinin farkında olan İbn Teymiye ve Şeyzeri’nin sadece zaruri mallar yani talep esnekliği düşük olanlar için devlet müdahalesini öngörmesi dikkat çekicidir.

⁹³ İbn Teymiye 1989, s.67-68.

⁹⁴ İbn Teymiye 1989, s.144.

⁹⁵ Kallek 2015, s.151.

⁹⁶ Ghazanfar 2015, s.69.

⁹⁷ İbn Teymiye 1989, s.44.

⁹⁸ Şeyzeri 1993, s.41.

Zira Sanayi öncesi toplumlarda temel problem kıtlık olup yönetimler tarafından, özellikle İslam toplumlarında her daim tedarikçi bir anlayış benimsemesi doğal bir olgudur.

Malı teslim almadan satış: Malı teslim almadan satış, malın teslim edilmeden ve teslim alınmadan soyut bir şekilde sürekli olarak satılmasıdır. Halife Ömer döneminde yaşanan bir kıtlık üzerine Mısır'dan getirilerek Car limanında depolanan erzaklara karşılık herkes karneye bağlanmış, ancak bazı tüccarlar bahis konusu karneleri satın alarak bunların temsil ettiği malları almadan tekrar satmaya başlamışlardı. Halife Ömer böyle muameleleri yasaklamış ve mevcut akitleri feshetmiştir⁹⁹.

Kalite kontrol: Kalite kontrol konusunda ise pazarın muhtesip tarafından denetlenmesi doğrudan ve dolaylı olarak niteleyebileceğimiz metotlarla gerçekleştirilmektedir. Düzenli yapılan kontroller ve ani kontroller doğrudan kontrol sınıfında iken üçüncü şahısların yollanarak gizlice yapılan kontroller dolaylı kontrol niteliğindedir. Muhtesibin satışa söz konusu mal ve hizmetlere yönelik iki aşamalı bir düzenlemesi söz konusudur. İlk olarak kalite ve sağlık açısından denetim olup satışa sunulacak mal ve hizmetlerin satıcının alıcıyı aldatmaması ve kamu yararı düşüncesi ile halkın sağlık durumunun bozulmasının önüne geçilmek istenmiştir¹⁰⁰. Burada tüm mal ve hizmetlerin homojen bir kalitede olmasını sağlamak değil standartların sağlanması amaçlanmaktadır. Aksi takdirde fiyat-kalite ilişkisi çerçevesinde paradoksal durumlar ortaya çıkacaktır.

Ölçü tartı standartları: Ölçü-tartı uygulamalarının üzerinde ise titizlikle durulmuştur. Fiyatlarla miktar arasında pozitif bir ilişki olması nedeniyle malın tutarı üzerinde oynayamayanlar, ölçü ve tartıda hile yaparak verecekleri miktarı azaltıp fiyatları yükseltmektedirler. Tüketici için belirsizliğin ortadan kaldırılması adına bu noktada standart koyulmuş ve bu standardın korunması denetlenmiştir¹⁰¹.

Düzenlemelerin amacı tamamen kamu yararı olup hile ve aldatmaların önüne geçilmek istenmiştir. Zira kamu yararı anlayışı piyasaya dair bakış açısını şekillendirmekle beraber piyasaya işlerlik kazandıracak tüm kurumsal düzenlemeler, denetim ve yasaklamalar bu anlayışın ürünüdür. Bu dönemde iktisat, hukuk ve ahlak gibi

⁹⁹ Kallek 2015, s.113.

¹⁰⁰ Hizmetli 2011, s.120-121.

¹⁰¹ Kallek 2015, s.154.

disiplinlerin net bir şekilde birbirinden ayrılmaması, iktisadi ve içtimai hayatın her noktasında hukuk ve ahlakın baskın unsur olması bu yorumu güçlendirmektedir.

3.3.5. Bir İktisat Politikası Olarak Dış Ticaret

Erken dönem ve Orta çağ İslam ülkeleri piyasada mal kıtlığı oluşmamasına önem vermiş ve bu malların menşei ile ilgilenmemişlerdir. Yerli üretim kavramına önem vermeyen İslam ülkeleri ithalata oldukça eğilimli olmuşlardır¹⁰². İbn Teymiye'de Hisbe risalesinde ülke içinde üretilmeyen ürünlerin ithal edilebileceğini söylemektedir¹⁰³. İthalata verilen önem tedarikçi ilkeden kaynaklanmakla beraber tekeli eğilimlere fırsat vermeme, coğrafi koşulların yetersizliği gibi nedenlerle böyle bir politika izlendiği söylenebilir.

Bu politikalara örnek olarak ise şu uygulamaları örnek verilebilir¹⁰⁴;

- Hz. Peygamber ve Hz. Ömer şehre dışarıdan mal getireni teşvik etmiş ve bu işle meşgul olan ithalatçıları (calib) överek diledikleri fiyatlarla satış yapma serbestliği tanımıştır.
- Halife Ömer Şamlı tüccarların mallarını Medine pazarına çekebilme adına hububat ve zeytinyağına ait ticaret vergilerini %50 oranında düşürerek %10 dan % 5 e indirmiştir.
- Hz. Peygamberin ise hem iç gümrük vergilerini hem de pazar vergilerini kaldırmayı dikkate alındığında piyasayı yakından izledikleri ve buna yönelik iktisadi tedbirleri aldıkları gözlemlenmektedir.

SONUÇ

Tarihin akışı içerisinde İslam'ın önemli kurumlarından biri olan Hisbe, gerek iktisadi gerekse de içtimai hayatta merkezi bir noktada konumlanmıştır. Bu merkezi konum, piyasanın aksaklığa uğradığı noktalarda piyasaya yönelik hukuki ve fiili düzenlemeleriyle aksaklıkların giderilmesine ve işlerlik kazandırılmasına yardımcı olmuştur. Oyunun kuralları Hisbe aracılığıyla koyulmuş, bu kuralların iktisadi hayatta işlemesi denetlenmiş, kuralların işlememesi halinde ise Hisbe kurumunun müdahaleci kimliği ortaya çıkmıştır.

¹⁰² İnalçık 2000, s.87-88.

¹⁰³ İbn Teymiye 1989, s.49.

¹⁰⁴ Kallek 2015, s.104.

Bu müdahaleci kimliğin ardında yatan dünya görüşü ise tedarikçilik ve gelenekçilik ilkeleri çerçevesinde kamu yararı anlayışı olmuştur. Tabii olarak bu ilkelerin fikri kökenleri gerek formel gerek informal bağlamda hukuk, ahlak, din ve siyaset kurumları olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu müdahaleci kimlik, kamu yararı anlayışı çerçevesinde hukuki olarak sınırlandırılarak Hisbe'nin başarısızlığı ve keyfi müdahaleleri engellenmek istenmiştir.

Din kurumunun tanzim edici kimliğinden esinlenerek tesis edilmiş Hisbe, İslam'ın piyasaya dair bakış açısını da yansıtarak erken dönem regülasyon kurumu olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam hukukunun beş temel gayesinden (zarureti hamse) biri olan mülkiyete özgürlük tanınarak hukuki olarak korunması sağlanmış ancak mülkiyet özgürlüğünün sınırı bir diğer amaç olan kamu yararı ile daraltılmıştır. Bu daraltma kamu yararı olarak insanların yaşamlarını idame ettirebilmeleri ile alakalıdır. Bu durumun neticesidir ki her şey piyasaya terk edilmemiş gereken noktalarda devletin piyasaya müdahil olması zaruri görülmüştür.

Rekabet ortamının tesisi ve rekabetin ihlaline yönelik hukuksal düzenlemeler dikkate alındığında ise yıkıcı bir rekabet ortamından ziyade yapıcı ve ahlaki bir rekabet ortamının tercih edildiği gözlemlenmiştir. Piyasaların oluşmadığı durumlarda (eksik piyasalar) ise arzı artıracı önlemler olarak adalet ekseninde cebir uygulanmış, dış ticaret politikası olarak da ithalat gibi önlemler alınarak devletin iktisadi hayata müdahil olduğu gözlemlenmiştir. Örneğin ithalatı teşvik edici söylem ve teşvikler bu müdahalenin kanıtı niteliğindedir ki bu müdahaleyi gerçekleştiren yöneticiler hem devlet başkanı konumunda hem de Hisbe kurumunun baş yöneticisidir.

Sonuç olarak denilebilir ki sosyal ve iktisadi bir regülasyon kurumu olan Hisbe, piyasa-devlet ilişkisinin sınırları çerçevesinde tanımlanan serbest piyasa ekonomisi veya kumanda ekonomisinin tanımları ve uygulamaları ile uyumsuzdur. İki uç noktayı temsil eden bu ekonomik sistemlerden ziyade gerektiği kadar devlet gerektiği kadar piyasa anlayışından hareketle mutedil bir anlayışın kurumu niteliğindedir.

KAYNAKÇA

- AKÇA, H. (2007), *Regülasyon Ekonomisi*, Nobel Kitabevi, Adana.
- AKÇA, H. (2011), “Devlet Müdahalesinin Başarısızlığı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 20(3), s. 179-190.
- AKÇA, H. ve BOZATLI, O. (2017), *Ibn-i Haldun Perspektifinden Devlet, Regülasyon ve Kamu Ekonomisi, Sosyo Ekonomik Stratejiler V, Türk Dünyası Araştırmaları*, Editörler: Yılmaz Yeşil, Şaban Ertekin, Volkan Yurdadoğ ve Sinan Demirtürk, İjopec Publication, pp: 8-22.
- AKDİKMEN, R. (1996), *Langenscheidt's Standart Dictionary of the English and Turkish Languages*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- AKTAN, C.C (1995), “Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 28(1), s. 3-32.
- ALKIŞ, A. (2011), “Tüketicinin Korunması Açısından Hisbe Teşkilatı ile 4077 Sayılı Tüketici Kanunundaki Kurum ve Kuruluşların Karşılaştırılması”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 133-162.
- BİLGİLİ, Y. ve ÖĞRETİR A.H. (2017), *Maliye*. 4T Yayınevi, İstanbul.
- BOYNUKALIN, E. (2003), “Makasidü’ş-Şeria” *Diyanet İslam Ansiklopedisi* Cilt 27, s. 423-427.
- DİNLER, Z. (2015), *İktisada Giriş*, Ekin Kitabevi, Bursa.
- EFE, A. (2018), “İslam Ekonomisinde Üretim Faktörleri ve Fiyatlandırma Sistemi”, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (13), s. 199-218.
- GENÇ, M. (2013), *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- GHAZANFAR, S.M. (2015), *Orta Çağ İslam İktisat Düşüncesi*, “Büyük Kayıp Halka'nın Telifisi” çeviren: M. S. Akgönül, Klasik Yayınları, İstanbul.
- HAMİDULLAH, M. (1990), *İslam Peygamberi*, çeviren: Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık, İstanbul.
- HİZMETLİ, M. (2011), *Endülüste Hisbe Teşkilatı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- ISLAHI, A.A. (1985), “Ibn Taimiyah's Concept of Market Mechanism”, *Journal of Research in Islamic Economics*, Vol: 2, No 2, pp 51-60.
- ISLAHI, A.A. (1988), *Economic Concepts of Ibn Taimiyah*, The Islamic Foundation, Leciester:United Kingdom.

- IBN HALDUN (2016), *Mukaddime*, çeviren: Süleyman Uludağ, 12.Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- IBN TEYMİYE. (1989), *Bir İslam Kurumu Olarak Hisbe*, çeviren: Vecdi Akyüz, İnsan Yayınları, İstanbul.
- İNALCIK, H. (1969), "Capital Formation in the Ottoman Empire", *The Journal of Economic History*, Vol 29, pp 97-140.
- İNALCIK, H. (2000), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt 1* çeviren: Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- İNALCIK, H. ve QUATAERT, D. (2004), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt 2*, çevirenler: Ayşe Berktaş, Süphan Andıç ve Serdar Alper, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- KALLEK, C. (2001), "İstirsâl" *Diyanet İslam Ansiklopedisi* Cilt 23, s. 375-376.
- KALLEK, C. (2006), "Narh Konusuna Yeniden Bakış", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı 7, S. 257-276.
- KALLEK, C. (2008), "İslâm'da Pazar Ahlâkı ve Yahyâ b. Ömer el-Kinânî", *İş Ahlakı Dergisi*, 1(1), s. 9-30.
- KALLEK, C. (2015), *Sosyal Servet: İslam'da Yönetim-Piyasa İlişkisi*, Klasik Yayınları, İstanbul.
- KARAMAN, H. (1996), *İslam Işığında Günün Meseleleri*, cilt:2, Yeni Şafak.
- KAVAKÇI, Y.Z. (1975), *Hisbe Teşkilatı: Bir İslam Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- KAZICI, Z. (2014), *Osmanlı'da Yerel Yönetim*, Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- KİRMANOĞLU, H. (2014), *Kamu Ekonomisi Analizi*, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- PAMUK, Ş. (2016), *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, editör: Ali Berktaş, 6.Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- PINAR, A. (2013), *Kamu Maliyesi ve Maliye Politikası*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- SAVAŞAN, F. (2015), *Kamu Ekonomisi*, Dora Yayınevi, Bursa.
- SİVRİOĞLU, U.T. (2013), "İbn Teymiyye'nin Siyaset, Hukuk ve İktisat Teorisi", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 20, s. 88-104.
- SUDIARTİ, S. (2017), "Market Mechanism As Price Determinant (Analysis Thinking of Ibnu Taimiyah)", *Journal of Humanities and Social Science*, 22(5), pp:93-97.

- ŞEYZERİ, A. (1993), İslam Devletinde *Hisbe Teşkilatı*, Çeviren: Abdullah Tunca, Marifet Yayınları, İstanbul.
- TABAKOĞLU, A. (2005), İslam İktisadı, Toplu Makaleler 2, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- TABAKOĞLU, A. (2013), İslam İktisadına Giriş, Dergâh Yayınları, İstanbul.